

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Факультет педагогічної та соціальної освіти
Кафедра дошкільної освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ О.А. Кузнецова
_____ серпня 2022 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ВАЛЬДОРФСЬКА ПЕДАГОГІКА»**

Ступінь бакалавр
Галузь знань: 01 Освіта /Педагогіка
Спеціальність 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

2022-2023 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Вальдорфська педагогіка »

Розробник: Курчатова А.В. старший викладач кафедри дошкільної освіти,
кандидат педагогічних наук _____ (Курчатова А.В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри дошкільної освіти
Протокол № 1 від » _____р.

Завідувач кафедри _____ (Атаманчук Ю.М.)
« ___ » _____ р.

Анотація (українською мовою)

У процесі вивчення курсу важливо зосередити увагу на засвоєнні таких теоретичних питань (знання): антропософія як духовно-наукове людинознавство; людина як триєдність тіла, душі й духу; людина як єдність і взаємодія чотирьох організацій, а саме: фізичної, життєвої, душевної, людського "Я"; становлення й розвиток людини у контексті антропософського підходу; розвиток нового засобу пізнання у вальдорфській школі; концептуальні положення вальдорфської педагогіки 6 основні принципи діяльності вальдорфської школи; місія вчителя у вальдорфській педагогіці; управління навчально-виховним процесом у вальдорфській школі; вільний розвиток особистості у вальдорфській школі; роль живопису в навчанні у вальдорфській школі; теорія кольору Гете; впровадження ідей вальдорфської педагогіки за кордоном; поширення й адаптація ідей вальдорфської педагогіки в українській педагогічній практиці

Ключові слова: навчально-виховного процесу у вальдорфській школі, ідеї вальдорфської педагогіки, структури заняття у вальдорфській школі

Annotation

In the process of studying the course it is important to focus on mastering the following theoretical issues (knowledge): anthroposophy as a spiritual and scientific anthropology; man as a trinity of body, soul and spirit; man as the unity and interaction of four organizations, namely: physical, vital, mental, human "I"; formation and development of man in the context of the anthroposophical approach; development of a new means of cognition in the Waldorf school; conceptual provisions of Waldorf pedagogy 6 basic principles of the Waldorf school; teacher's mission in Waldorf pedagogy; management of the educational process in the Waldorf school; free development of personality in the Waldorf school; the role of painting in teaching at the Waldorf school; Goethe's color theory; introduction of ideas of Waldorf pedagogy abroad; dissemination and adaptation of ideas of Waldorf pedagogy in Ukrainian pedagogical practice

Keywords: educational process in the Waldorf school, the ideas of Waldorf pedagogy, the structure of the lesson in the Waldorf school

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітньо-кваліфікаційний рівень (ступінь)	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Вибіркова
Загальна кількість годин – 150 год.	Спеціальність 012 Дошкільна освіта	Рік підготовки:
		2-й
		Семестр
		3-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 90	Ступінь бакалавр	Лекції
		20
Практичні заняття		
40		
Лабораторні		
-		
	Самостійна робота	
	90	
	Вид контролю: залік	

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – год.: 60 год. – аудиторні заняття, 120 год. – самостійна робота (33% / 67%).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Мета курсу: ознайомити студентів з теоретичними й практичними Здобутками вальдорфської системи освіти; сформувати готовність до адаптації й поширення ідей вальдорфської педагогіки в Україні.

Завдання курсу: вивчення дисципліни є: Завдання курсу:розкрити філософсько-антропософські ідеї Р.Штайнера;оволодіти сучасною концепцією дитиноцентризма;опанувати провідні принципи вальдорфської системи освіти;сформувавшизнання про механізми управління навчально-виховним процесом у вальдорфській школі;формування фахових вмінь у контексті підходів у вальдорфській школі; знати: поняття «антропософія» як духовно-наукове людинознавство; формування поняття «людина» як триєдність тіла, душі й духу; єдність і взаємодія чотирьох організацій, а саме: фізичної, життєвої, душевної, людського “Я”; шляхи становлення й розвитку людини у контексті антропософського підходу; розвиток нового засобу пізнання у вальдорфській школі; концептуальні положення вальдорфської педагогіки; основні принципи діяльності вальдорфської школи; принципи управління навчально-виховним процесом у вальдорфській школі; шляхи впровадження ідей вальдорфської педагогіки за кордоном; напрями поширення й адаптація ідей вальдорфської педагогіки в українській педагогічній практиці.

вміти: планувати та організовувати навчально-виховну роботу відповідно принципам вальдорфської педагогіки; застосовувати на практиці оптимальні та ефективні методи, засоби та форми навчання та виховання, поширені у вальдорфській школі; ефективно керувати діяльністю і спілкуванням дітей, спрямовуючи їх розвиток у контексті філософії дитиноцентризму; цілеспрямовано опрацьовувати наукову, психолого-педагогічну, фахову джерельну базу; займатися самоосвітою, самовдосконаленням, новими прогресивними технологіями навчання

Передумови для вивчення дисципліни: філософія, педагогіка, психологія.

Навчальна дисципліна складається з 5-ти кредитів.

Програмні результати навчання:

ПР-1. Розуміти і визначати педагогічні умови, закономірності, принципи, мету, завдання, зміст, організаційні форми, методи і засоби, що використовуються в роботі з дітьми від народження до навчання у школі; знаходити типові ознаки і специфіку освітнього процесу і розвитку дітей раннього і дошкільного віку.

ПР-9. Розуміти історію та закономірності розвитку освіти. Аналізувати педагогічні системи минулого та творчо трансформувати їх потенціал у сучасний освітній простір закладу освіти.

1. 3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

КЗ-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

КЗ-5. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

КЗ-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

КЗ-7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові:

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка

Тема 1. Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризма.

Тема 2. Вальдорфський дитячий садок.

Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма

Тема 3. Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою

Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи

Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.

Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи

Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл

Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл

Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні та

Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.

Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здо ров'язберігаюча та оздоровча освітня система

Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.

Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.

Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка

Тема 1. Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризму.

Рудольф Штайнер (1861-1925) як видатний європейський мислитель, учений, соціолог, психолог, педагог, глибокий дослідник творчості Гете, творець антропософії, фундатор вальдорфської школи. Досвід надчутливого розуміння реальності. Філософія свободи Р.Штайнера. Перша вальдорфська школа у Штутгарті. «Суть виховання полягає у вихованні самого вихователя». Основні інновації, здійснені вченим у "материнській школі" вальдорфського руху: специфічна вікова орієнтація на духовні потреби кожного вікового ступеня; принципи класного вчителя, який "веде" свій клас з першого по восьмий рік; відродження традицій усної розповіді вчителя; інтеграція театральних постановок у навчальний процес та ін

Тема 2. Вальдорфський дитячий садок.

Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма

Тема 3. Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою.

Комплексна альтернативна програма зорієнтована на підтримку розвитку дитини через її залучення до активної діяльності у сприятливому розвивальному середовищі. Охоплює педагогічну роботу з дітьми від 3,5 років до 6 (7) років. Розроблена відповідно до положень Базового компонента дошкільної освіти. Для педагогів навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою, педагогів традиційних навчальних закладів, слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної освіти, а також батьків.

Єдність тілесно-душевно-духовного буття; зв'язок складників психіки з фізіологічною організацією людини (мислення – з нервово-почуттєвою системою, емоцій і почуттів – зі системою органів дихання та кровообігу, волі – зі системою обміну речовин і органів руху); взаємозумовленість фізіологічного, душевного і духовного розвитку в "ритмі семи років", у ході якого наслідки деформуючих факторів становлення людини в дитинстві й юності можуть виявлятися протягом усього подальшого життя. Духовні індивідуальні сили людини. Людина як єдність і взаємодія чотирьох організацій а саме: а) фізичної (тілесний організм); б) життєвої, яка розгортається в часі, в) душевної, що є носієм свідомості, прагнень, емоцій, бажань, радощів, пристрастей, інстинктів; г) «Я»-свідомості – завдяки чому людина є індивідуальною. Здоров'я, душевний покой і щастя як результат гармонійного розвитку

Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи

Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.

Розвивиток нового засобу пізнання (розкриття здібностей душі дитини, а не "збирання знання"). Орієнтація організації життя дитини на психофізичні та біологічні ритми живої душі - ритм дихання, сну і денної діяльності, голоду і ситості, ритм тижня, пори року.

Природовідповідність розвитку дитини. "Ідучи за дитиною", створення максимально 10 сприятливих умов для виявлення її природних здібностей. Вільне виховання і навчання, без примусу, насильства, духовного і тілесного. Відмова від влади над дітьми. Виховання і навчання пристосовуються до дитини, а не вона до них. Вальдорфські педагоги ніколи не кажуть дитині "ні" та "не можна". Відсутність критики, фіксації уваги на тому, що дитина зробила щось не так. Свобода як засіб виховання. Свобода навчання та творчості. Екологія і культ здоров'я. Опора на авторитет педагога. Єдине життя педагогів і вихованців, насамперед любов до дитини. "Суть виховання полягає у вихованні самого вихователя". Розвиток образного сприйняття світу. Культ творчої особистості, розвиток індивідуальності засобами мистецтва. Розклад дня у вальдорфській школі. Навчання "за епохами" ("епохальна методика"). Евритмія як засіб встановлення гармонії душі й організму. Метод "душевної економії". Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи.

Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл

Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл.

Сутність феномену вільного виховання. Спрямованість виховного процесу на розвиток особистості. В.Сухомлинський й Р.Штайнер як представники різних ідеологій. Схожість педагогічних систем В.Сухомлинського й Р.Штайнера, що полягає у такому: гармонійний розвиток особистості; духовний зв'язок вчителя та учнів; образність як принцип виховання; принцип створення педагогічного колективу, турбота про здоров'я дитини; триада: школа, сім'я, громадськість. Різними були погляди педагогів на оцінювання учнівських досягнень

Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні .

Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.

Класифікація вальдорфських шкіл за ознакою традиція-сучасність. Всеукраїнський науково-методичний експеримент Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні (2013-2021 рр.). Загальноосвітній навчальний заклад I – III ступенів Вальдорфська школа "Михайл", дошкільний навчальний заклад "Золота казка". Організаційно-педагогічні умови поширення й адаптації ідей вальдорфської педагогіки в українській педагогічній практиці. Критерії ефективності адаптації ідей вальдорфської педагогіки у вітчизняній педагогічній практиці.

Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здоров'язберігаюча та оздоровча освітня система

Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.

ІАО. Міжнародна Асоціація вальдорфської педагогіки в країнах Центральної та Східної Європи. Ідеї вальдорфської педагогіки в Німеччині, Австрії, Фінляндії.

Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.

Позитиви: вивчення предметів епохами, працює здебільшого один вчитель, немає оцінок чи контрольних робіт, наголос на мистецькі предмети, такі як музика, вокал, живопис та евритмія та ін. Недоліки: У своїй класичній формі вальдорфська школа створює для дитини максимально комфортні умови для життя, які не відповідають реальному світу; труднощі під час переходу до звичайної школи та, в окремих випадках, нижчий рівень теоретичної підготовки.

3. Структура навчальної дисципліни
Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин			
	Усього	у тому числі		
		л	пр	сп
1	2	3	4	5
Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка				
Тема 1. Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризму.	16	2	4	10
Тема 2. Вальдорфський дитячий садок.	14	2	4	8
Усього	30	4	8	18
Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма				
Тема 3. Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою	30	2	4	24
Усього:	30	2	4	24
Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи				
Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.	16	2	4	10
Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи	14	2	4	8
Усього:	30	4	8	18
Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл				
Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл	30	2	4	24
Усього:	30	2	4	24
Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні				
Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.	8	2	4	2
Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здоров'язберігаюча та оздоровча освітня система	8	2	4	2
Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.	6	2	4	0
Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.	8	2	2	4
Усього:	30	8	14	8
Усього годин:	150	20	40	90

4. Теми лекційних занять
Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка		
1	Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризму.	2
2	Вальдорфський дитячий садок	2
Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма		
3	Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою	2
Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи		
4	Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській	2

	школі.	
5	Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи	2
Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл		
6	Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл	2
Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні		
7	Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.	2
8	Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здоров'язберігаюча та оздоровча освітня система	2
9	Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.	2
10	Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.	2
Усього		20

5. Теми практичних занять Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка		
1	Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризму.	4
2	Вальдорфський дитячий садок	4
Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма		
3	Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою	4
Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи		
4	Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.	4
5	Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи	4
Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл		
6	Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл	4
Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні		
7	Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.	4
8	Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здоров'язберігаюча та оздоровча освітня система	4
9	Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.	4
10	Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.	4
Усього		40

6. Теми лабораторних занять Не передбачено навчальним планом

7. Самостійна робота Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Сутність вальдорфської системи освіти дитячого садка		
3.	Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в контексті сучасної філософії дитиноцентризму.	10

	Вальдорфський дитячий садок	8
Кредит 2. Комплексна альтернативна освітня програма		
	Стежина як комплексна альтернативна освітня програма для ЗДО, що працюють за вальдорфською педагогікою	24
Кредит 3. Сутність системи освіти вальдорфської школи		
	Тема 4. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.	10
	Тема 5. Аналіз структури заняття в початкових класах вальдорфської школи	8
Кредит 4. Навчальними програмами для вальдорфських шкіл		
	Тема 6. Принципи роботи з навчальними програмами для вальдорфських шкіл	24
Кредит 5. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні		
	Тема 7. Впровадження ідей вальдорфської педагогіки в Україні.	10
	Тема 8. Вальдорфська педагогіка як здоров'язберігаюча та оздоровча освітня система	8
	Тема 9. Розвиток вальдорфських шкіл у світі.	0
	Тема 10. Переваги та недоліки вальдорфської системи освіти.	4
Усього		120

8. Індивідуально-дослідне навчальне завдання

Не передбачено навчальним планом

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, залік) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється **відмінно**: В повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу. Правильно вирішив усі тестові завдання.

Студенту виставляється **дуже добре**: Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки. Правильно вирішив більшість тестових завдань.

Студенту виставляється **добре**: В цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Правильно вирішив половину тестових завдань.

Студенту виставляється **достатньо**: Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив меншість тестових завдань.

Студенту виставляється мінімальний **задовільно**: Частково володіє навчальним матеріалом не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки. Правильно вирішив окремі тестові завдання.

Кількість балів у кінці **семестру** повинна складати від 250 до 500 балів (за 5 кредити), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний **розподіл балів, які отримують студенти** за 4 крд.

Поточне оцінювання та самостійна робота										КР	Накопичувальні бали/сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	50	500/100
50	50	100	50	50	50	24	26	30	20		

10 Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами; ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки та ін.).

12. Рекомендована література

Базова.

1. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты / Е.Н. Ионова: [монография]. Харьков: Бизнес-Информ, 1997. 300 с.
2. Ионова О.М. Становлення й розвиток людини: антропософський підхід // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2010. № 4. С.56-63.
3. Ионова Е.Н. Салютогенез и развитие ребенка / Е.Н. Ионова // Развитие личности в дошкольном и школьном образовании: опыт, проблемы, перспективы. - Белгород: Изд-во БелГУ, 2003. - Ч.2. - С.185-190.

4. Краних Э.М. Антропологические основы вальдорфской педагогики // Э.Краних: [пер. с нем. Е. Колоховой]. К.: Генеза, 2008. 277 с.
5. Литвин Л.В. Ідеї вальдорфської педагогіки в Україні: Монографія / За ред. С.О.Сисоевої . Київ: Видавниче підприємство "Едельвейс", 2012. 200 с.
6. Патцлафф Р., Засмансхаузен В. Лейтмотивы вальдорфской педагогики: От трех до девяти лет / Перевод с немецкого. К.: Изд-во "Наири", 2006. 72 с.

Допоміжна

1. Абашкіна Н.В. Організація навчально-виховного процесу у Вальдорфській школі. // Початкова школа. 1993. № 7.– С.41-45.
 2. Белова С.А .До питання про вальдорфську педагогіку у сучасному світі. // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. гаук. пр. / Рівненський держ. гуманіт. ін-т. Рівне, 2000. Вип.13. С.39-43.
 3. Боккескофф И., Пинский А.Что такое вальдорфская педагогика. // Семья и школа. 1990. № 10. С.29-31.
 4. Іонова О.М. Образ дитини у Штайнер-педагогіці // Історико-педагогічний альманах: Зб. наук. пр. Умань: УДПУ ім. Павла Тичини, 2012. Вип.1. С.44-49.
 5. Пікельна В. Педагогіка Р.Штайнера: сучасні системи виховання. // Рідна школа. 1997. №9. С.21-22.
 6. Програми для вальдорфських шкіл України: 1-9 кл. / МОН України, департамент заг. серед. та дошкіль. освіти, Ін-т інновац. технологій та змісту освіти. К.: Генеза, 2009. 800 с.
- Штайнер Р.Філософія
9. [Стежина: комплексна альтернативна освітня програма для дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою](#) АМ Гончаренко, НМ Дєтленко 2014.

13. Інформаційні ресурси

1. Електронна бібліотека підручників: <http://studentam.kiev.ua/>
2. Електронні бібліотеки: <http://dir.meta.ua/ua/science-education/e-libraries/>
3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/>